

UDK 811.163.42'282(497.5 Kruševo)

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 28. 05. 2012.

Prihvaćen za tisak: 10. 12. 2012.

MARIJANA TOMELIĆ ČURLIN

MARIJA ANIĆ

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Radovanova 12, HR – 21000 Split

FONOLOŠKI I MORFOLOŠKI OPIS KRUŠEVAČKOGA GOVORA

U radu se analizira govor Kruševa, mjesta smještenoga u zadarskom zaleđu. Obrađuju se pojedine fonološke i morfološke jezične posebnosti. Analiza je pokazala da govor Kruševa pripada zapadnom, odnosno novoštokavskom ikavskom dijalektu. Snimka kruševačkoga govora snimljenoga diktafonom u travnju i kolovozu 2009. godine, poslužila je kao polazište za analizu.

KLJUČNE RIJEČI: *Kruševo, zapadni štokavski dijalekt, fonologija, morfologija*

1. UVOD

Kruševo je staro hrvatsko mjesto smješteno u zadarskom zaleđu, u podvelebitskom prostoru između Novigradskog mora i rijeke Zrmanje u općini Obrovac.

Naziv mjesta povezuje se s kruškom pa bi prema tome označavalo mjesto zasađeno kruškama (Bačić 1995: 129). Po svojim geografskim odrednicama Kruševo pripada prostoru čiji se govornici ubrajaju među govornike štokavskog narječja, odnosno ono pripada novoštokavskom ikavskom tj. zapadnom dijalektu (Lisac 2003: 50).

Općenito, širi zadarski prostor zanimljiv je za dijalektološko proučavanje budući da su se ondje tijekom vremena izmjenjivali brojni idiomi (Lisac 2004: 71-78).

Prostor Kruševa¹ i njegove okolice do dolaska Turaka bio je čakavski, (Pavičić 1962: 250-251). Štokavci (ikavci i ijekavci) stižu nakon turskih invazija (Lisac 2004: 71). Ikavci iz zapadne Hercegovine naselili su pojas bliže moru, a ijekavci prostor nešto udaljeniji od mora (Lisac 2004: 71).

¹ O povijesti Kruševa vidi: Bačić, Stanko, *Franjevci u zadarskoj nadbiskupiji i ninskoj biskupiji*, Zadarska tiskara d.d. Zadar, Šibenik, 1995.; Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Europapress holding, Zagreb, 2008.; Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije*, 1, 2, Marjan tisak, Split, 2004.

2. CILJ RADA

Dijalekatna pripadnost kruševačkoga govora zapadnom dijalektu neupitna je, no ipak u dijalektološkoj literaturi nema prikaza ovoga govora. Govor Kruševa nije cjelovito opisan ni na jednoj od jezičnih razina. Cilj rada bio je potvrditi pripadnost toga govora hijerarhijski višem sustavu, štokavskom i njegovu nižem sustavu: zapadnom ikavskom dijalektu. U ovome radu iznijet će se pojedine fonološke i morfološke jezične osobine navedenoga govora.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Mjesto Kruševo uglavnom čuva svoje jezične osobine. Kako bi se govor zabilježio što vjerodostojnije, pri ispitivanju su birani stariji ispitanici koji nisu bili pod govornim utjecajima "sa strane", koji su malo izbivali iz svoga mjesta te koji su tako i najbolje očuvali svoj idiom. Njihova imena navode se redom: Grga Anić (rođ. 1929.), Stipan Anić (rođ. 1932.), Marija Anić (rođ. 1934.) i Stana Anić (rođ. 1953.).

Tijekom istraživanja i pisanja, rad je kraćen. Materijal sakupljen na terenu, mogao bi poslužiti kao dobar predložak za analizu na preostalim razinama.

Materijal koji je obrađen u ovom radu, snimljen je diktafonom u travnju i kolovozu 2009., a radi se o odgovorima koje su ispitanici davali na postavljena pitanja, zatim o nevezanim razgovorima među ispitanicima te o pojedinačnom govoru ispitanika.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA MJESNOGA GOVORA KRUŠEVA

4.1. Fonološke osobine kruševačkoga govora

Samoglasnički je sustav kruševačkoga govora peteročlan. Sastoji se od pet dugih i pet kratkih samoglasnika:

ī		ū		ĩ		ũ
ē	ō		ě	ö		
	ā			ǎ		

U funkciji slogotvornog glasa javlja se i silabem /r̥/.

Distribucija samoglasnika uglavnom je slobodna. Svaki od samoglasnika može se naći u početnom, središnjem i dočetnom položaju u riječi, ispred ili iza pojedinih suglasnika. Što se tiče silabema /r̥/, on se javlja u jedinom, početnom i središnjem slogu riječi, u početnoj poziciji pred suglasnikom, između dvaju suglasnika te iza sonanata /v/ i /m/: *b̥r̥do*, *b̥rdilica*, *c̥r̥no*, *c̥r̥ven* (*c̥rljen*), *c̥rljeniti se*, *c̥rkva*, *č̥tvrtak*, *dr̥vene*, *k̥ŕv*, *n̥amr̥čiti*, *n̥avrtak*, *k̥řpa*, *p̥řsi*, *p̥řstom*, *p̥řvi*, *ř̥zat*. Primjer sa silabemom /r̥/ u dočetnoj poziciji u riječi nije zabilježen.

Samoglasnici u govoru Kruševa potječu od odgovarajućih samoglasnika u ishodišnom jeziku.

Odraž starojezičnoga poluglasa /ɔ/ (< /ъ /i /ь/) u svim je položajima i primjerima dao /a/: *dân, dânas, (j)èdan, màgla, òtac*.

Refleks prednjega nazala */ɛ/ najvećim dijelom ima odraz /e/ bez obzira na poziciju u kojoj se nalazi: *děset, desétak, gòvedo, grêde, jèčam, jèzik, mēso, mēsār, pêt, pòčēti, žēti, žêđ, žédni*. Ipak bilježi se i refleks /a/ u primjeru *žàlac* (<*/žɛ/).

Stražnji nazal */ɔ/ daje /u/ o čemu svjedoče primjeri: *bùdē, pût, rúka, zúbīn* (D mn.). Slogotvorno /l/ daje isti rezultat /u/: *dùgačak, pûn, súnce, vûk, vûna, žûta*.

Prijevojni lik (/a/ : /e/) zabilježen je u riječima: *nàrēsti, vrébac/répac* (uz supostojanje oblika *vrábac*).

Prijeglasni lik (/o/ : /e/) zabilježen je u riječi: *vrúco*.

Refleks je *jata* u kruševačkom govoru ikavski (* /ě/ > /e/ > /i/). Riječ je o dijalektu koji, kao i njemu susjedni južnočakavski dijalekt, od davnina do danas, karakterizira ikavski refleks *jata*. Zamjena *jata* ikavskim refleksom sustavno je provedena i to:

- u korijenskim morfemima: *bīlo, brīg, brīst, cīli, cvítnjača, ðid, díte, drīnici, mišati, mīsto, mlīko, nāmištaj, nēvista, pīvati, pōmišān*, (1. l. jd. prezenta), *pripovīdati, rīč, srīća, pridīvak* ('pridjev'), *próliće, pòtirati, rāzmistiti, sìditi, svícica, Stīpān, tīsto, trīšnja, vrīće, vrīme, ždrībac*.

- u tvorbenim morfemima imenica: *kòlino, kòlīvka, nēdilja*.

- u tvorbenim morfemima glagola na dočetu infinitivne osnove: *bòlit, dònīla, òdnīla, podīlīli, pīnīla, vīdīla, vīdīti, vòlīli*.

- u morfemima za tvorbu komparativa: *bogātīji, slābīji*.

- u dočecima priloga: *dòli, gòri*.

- u glagolima nastalim prefiksacijom: *pīkinīli, pīkròjiti, pīlīpīš, pīnīla, prispīvajū, pītiralo, pīvālīš, pīpīvāj*.

- u imenicama nastalim prefiksacijom: *pīkrupa* ('okrunjeni kukuruz').

- u prilozima nastalim prefiksacijom: *pīkojūčē, pītīho*.

- u gramatičkim morfemima: u D, L jd. imenica ž. r. i ličnih zamjenica: *sēstri, pò meni, nā zdīli*; u G mn. svih triju rodova riječi sa zamjeničkom deklinacijom (kojima je krajnji suglasnik osnove bio tvrd): *tàkvī i tàkvīh, vlikī i vlikīh, zēlenī i zēlenīh*.

Uz većinske oblike s ikavskim refleksom *jata*, zabilježena su i dva ijekavska ostvaraja u korijenskim morfemima: *cijēna, sijēno*.

Leksem 'rijeka' u kruševačkom govoru glasi *rijéka* i *ríka*, odnosno s ijekavskim i ikavskim refleksom u korijenskom morfemu.

Slično je i s leksemom 'uvijek' koji ima tri oblika te glasi *ùvijek, ùvik* i *ùvjēk*, prvi s ijekavskim, drugi s ikavskim, a treći s jekavskim refleksom.

U kruševačkom govoru zabilježeni su i poneki ekavski ostvaraji i to u dočecima priloga: *pöšle, óde, óvdeka, ónde, óndeka*.

U kruševačkom govoru česte su pojave vokalne redukcije. Navode se :

- primjeri redukcije nenaglašenoga /e/ u otvorenom zadnjem slogu: *tô j tãko* ('to je tako').
- primjeri redukcije nenaglašenoga /e/ u zatvorenom zadnjem ili jedinom slogu: *pãš* ('pa ćeš').
- primjeri redukcije nenaglašenoga /i/ u sredini riječi: *kólkī* ('koliki'), *krūnca* ('krunica'), *lèdna* ('ledina'), *nàpravti* ('napraviti'), *oblácti*, ('oblačiti'), *stòtna* ('stotina'), *sòbca* ('sobica'), *vatrèncã* ('vatrenica', odnosno 'ravnokotarska konoba'), *žùtlo* ('žutilo').
- primjeri redukcije nenaglašenoga /i/ u otvorenom zadnjem slogu i to u D osobne zamjenice 'ja': *men* te u imperativima: *nös* ('nosi'), *vìd* ('vidi').
- primjeri redukcije nenaglašenoga /o/ u otvorenom slogu na apsolutnom početku riječi: *nàkō* ('onako'), *nō* ('ono'), *vàkō* ('ovako').
- primjeri redukcije nenaglašenoga /u/ u sredini riječi: *Īssove* ('Isusove).

U ovome govoru dolazi u pojedinim primjerima i do zatvaranja fonema /o/ pred /n/: *ùnda* ('onda'), *ùnomen* ('onom'), *ùne* ('one'), *ùno* ('ono'). Pojava nije zahvatila oblike u I jd. imenica: *jèzikon, kàjmakon*.

Zijev u leksemu 'kao' uklonjen je stezanjem pa oblik glasi *kâ*.

Ishodišna jezična skupina /vð/ (< /v/) u funkciji samostalnih riječi i prefiksa prelazi u fonem /u/ što se vidi iz primjera: *ùnuka, ùmrlo, Ūskrs, ùžeti, ù brdo, ù ĉrkvu, u Obróvac*;

Naglasni se inventar kruševačkoga govora sastoji od četiriju jedinica: kratki silazni naglasak (ä), kratki uzlazni naglasak (à), dugi silazni naglasak (â), dugi uzlazni naglasak (á).

Istraživani govor čuva zanaglasne duljine.

Kruševo prostorno pripada govorima s novoštokavskom² koja podrazumijeva postojanje navedenih četiriju naglasaka u naglasnom sustavu koji imaju distribuciju kao u hrvatskom standardnom jeziku. To znači da jednosložne riječi imaju silazne naglaske, a višesložne silazne ili uzlazne u prvom slogu i uzlazne u ostalim slogovima izuzev zadnjeg sloga (Barić i sur. 2005: 69). To ne znači da se silazni naglasci ne mogu naći i izvan početnoga sloga: *kokùrùzã* (G mn.). Silazni se naglasci u pravilu pomiču na početak riječi ili na proklitiku. Kruševački se govor uglavnom uklapa u navedene obrasce.

² Novoštokavsku akcentuaciju imaju pojedini dijalekti štokavskoga narječja: zapadni dijalekt, istočnohercegovačko-krajiški i šumadijsko-vojvođanski dijalekt (Lisac, 2003:29).

Kratki silazni naglasak nalazi se u:

- jednosložnim riječima: *krùv, sād, sāv, svè, svì, štò*.
- na početnom slogu dvosložnih riječi: *bòlest, cùre, čèljād, čùnak, prāsād, tòrbāk*.
- na početnom slogu višesložnih riječi: *jèdnobōjno, krūšākā* (G mn.), *mùrāvā* (G mn.), *njèmačkī*.

Dugi silazni naglasak nalazi se u:

- jednosložnim riječima: *dān, grā* ('grah'), *pūt, strā* ('strah'), *vāž, vř* ('vrh').
- na početnom slogu dvosložnih riječi: *cño, ūlje*.
- na početnom slogu višesložnih riječi: *ògrada*.

Uzlazni se naglasci u novoštokavskim govorima mogu naći u svim slogovima osim na zadnjem. U kruševačkom govoru kratki je uzlazni naglasak zabilježen na:

- početnom slogu dvosložnih riječi: *bābūlj* ('kamen'), *čètri, kònak, kòzlac* ('vrsta biljke'), *pāket, sèlo, vùštān* ('vrsta suknje'), *žèna*.
- početnom slogu višesložnih riječi: *bùnīšte, nògami* (D mn.), *òdličan, pròbācīš* (2. l. jd. prezenta).
- središnjem slogu višesložnih riječi: *jedānēst, lopòvluk, martèlina* ('klesarski čekić'), *partizān, prikòsutra, visòka*.

Dugi uzlazni naglasak nalazi se na:

- početnom slogu dvosložnih riječi: *āljak, jājā* (G mn.), *kónjā* (G mn.), *úže, zèru, ždríbac*.
- početnom slogu višesložnih riječi: *prólice*.
- središnjem slogu višesložnih riječi: *čeljāde, kontéjnjer, pravoslāvac, torbáčak*.

Naglasno kolebanje zabilježeno je u pojedinim leksemima: *išli* i *išli*.

Zanaglasne se duljine u kruševačkom govoru dobro čuvaju što se vidi iz sljedećih primjera: *bābūlj, bāčāvā* (G mn.), *bombónā* (G mn.), *bùnīšte, jānjāca* (G mn.), *kōrēn, kùkulēšće* ('vrsta kola'), *nākō, martèlina, partizān, prīvāliš, pripivāj, vākō*. Prebacivanja naglasaka na proklitiku čest je slučaj u ispitivanom govoru.

To je zabilježeno u sljedećim primjerima: *dò kolīnā, iz Ribnice, nā Bukovac, nā Orljāku, nād vrāta, nè čujēn, ù crkvu, ù Dragu, òd zapāda, pèt dināra, ù kuću, zà udaju, zà smokvami*.

Tu se radi o oslabljenom prenošenju naglasaka (na proklitici se ostvaruje kratki uzlazni naglasak).

Neoslabljeno se prenošenje naglasaka (na proklitici se ostvaruje kratki silazni naglasak) također ostvaruje u kruševačkom govoru. Ono je uvjetovano leksički, odnosno do njega dolazi u određenim morfološkim kategorijama (Barić i sur., 2005:92-93). Pomak se očituje:

- kod glavnih brojeva: *pò dvi, pò deset, pò trī, ù pēt, ù šèst, ù sedan*.

- kod dvosložnih imenica srednjeg roda s kratkim silaznim naglaskom koje u N i G imaju po dva sloga, a osnova im završava na jedan suglasnik: *zǎ blāgo*.

- kod pojedinih imenica ženskog roda koje u N jd. završavaju na /a/ te koje imaju uzlaznu intonaciju u predzadnjem slogu; u D i A jd. naglasak se pomiče na prvi slog te mijenja intonaciju: *ǔ planinu, ũza stranu*.

Zabilježeni su i slučajevi u kojima se naglasak ne prebacuje na proklitiku: *od āndēlā, za Kūzmana*.

U ispitivanom je govoru zabilježen i tzv. čelni naglasak, naglasak silazne intonacije koji se javlja u prvom slogu izgovorne cjeline i to u određenim riječima i oblicima kao njihova morfološka oznaka (Barić i sur., 2005:211):

- u aoristu: *nǎljūti, ōkrēni*.

- u glagolskom pridjevu radnom: *kǒvā, mǒrā, ũmrlo*.

- u vokativu: *sěstro!*

Suglasnički sustav kruševačkoga govora ima osam sonanata i sedamnaest šumnika.

Sonanti su:				Šumnici su:			
v		m		p	b	(f)	
	l	r	n	t	d		
j	ǎ	nj		c		s	z
				ć	č		
				č	š	š	ž
				k	g	(h)	

Svaki suglasnik može stajati u početnom, središnjem i dočetnom slogu.

Početne su skupine dvaju sonanata moguće kada je prvi član /v/: *vrātar* ('fratar'), *Vrāne, vř* ('vrh').

Sonant /l/ dobro se čuva. To pokazuju primjeri: *ǎljak, bǒljē, cǎrljena, čeljāde, grǒblje, grǎbljice, kǒšulja, krǎdljǔvci, ljūdi, nēdilja, pēdalj, pljāčkāši, pētljati, posteljina, sprǔlja* ('pritka'), *ūlje, vǒlja, zanimljivo, zēmlja, željeznica*. Samo sporadično može biti i zamijenjen fonemom /j/ što se vidi kod pridjeva *divji/divjā/divjē*.

Primjeri u kojima se očituje čuvanje fonema /ž/ u kruševačkom govoru su: *Džājinka, džēp, sindžir*.

Fonem /h/ rijetko se čuva u kruševačkom govoru. Navedeni fonem može biti zamijenjen fonemom /v/ ili reduciran. Prema tome:

- /h/ > /v/: *kūvā* ('kuha'), *krūv* ('kruh'), *mūva* ('muha'), *ūvo* ('uho').

- /h/ > /Ø/: *ǎljak* ('haljak'), *Ėrcegǒvci* ('Hercegovci'), *grā* ('grah'), *ōčeš* ('hoćeš'), *ōd* ('hod'), *strā* ('strah'), *mānito* ('mahnito'), *nē ājtam* ('ne hajtam, ne hajem'), *nji*

('njih'), *njiovīn* ('njihovim'), *râst*, ('hrast'), *râstić* ('hrastić'), *râstovina* ('hrastovina'), *vř* ('vrh').

Kruševački govor jest novoštokavski. Za novoštokavske je govore uglavnom karakteristično nepostojanje fonema /h/ u sustavu.

Ponekad se javlja i supostojanje oblika, odnosno primjeri s fonemom /h/ te primjeri u kojima je došlo do njegove zamjene: *súho/súvo*.

Rijetki su ostvaraji u kojima se fonem /h/ čuva: *hřvãtskī, júha, kúhinja, siròmah*. Najčešće se tu radi o diskursu mlađih govornika.

Starojezična skupina /hv-/ (< hǫv) čuva se u govoru što pokazuje primjer: *pohvãlit*.

Fonem /f/ ponegdje se gubi te se na njegovu mjestu javljaju drugi fonemi (/v/ i /p/). Prema tome:

- /f/ > /v/: *trěvit* ('trefit'), *šùvit* ('šufit'), *vãcõ* ('facol'), *vùštãn* ('fuštan'), *vrãtar* ('fratar').

- /f/ > /p/: *Pìlip*.

Ponekad se javlja i supostojanje oblika, odnosno primjeri s fonemom /f/ te primjeri u kojima je došlo do njegove zamjene. To pokazuju pojedinačni primjeri: *Frãnel/Vrãne, frítule/vřítule*.

U posuđenicama se fonem /f/ neizmijenjeno ostvaruje: *fãmilija, fãrba, Frãncúska, grãmofon, informãcija*.

Dočetno /-m/ prelazi u /-n/ na dočetu gramatičkog morfema. To se vidi:

- u imeničkim oblicima: npr. I jd.: *brãton, jězikon, kãjmakon, kòlinon, nẽdiljõn, přston, strícon, svécon, svićicõn, vãljkon, vèčerõn*.

- u pridjevima: npr. I jd. *bõljĩn, cĩnon, cĩljenĩn, plãvĩn*.

- u zamjenicama: *čĩn* ('čim'), I jd. *õnĩn, õvõn*.

- u glagolskim oblicima: npr. 1. l. jd. prezenta: *dõdãn, ìdẽn, (j)èsan, kúpĩn, mĩslĩn, nĩsan, õtvorĩn, plèten, vèlĩn, vidĩn, znãn*.

Prijelaz dočetnoga /m/ u /n/ u leksičkim morfemima analoške je prirode: *sẽdan, õsan*.

U realizacijama dočetnoga /-l/ (< /lǫ/) očituju se novoštokavske tendencije kruševačkoga govora. U jednom je dijelu primjera dočetno /-l/ dalo /o/, a zatim se iza konsonantiziranoga međuvokalnoga /j/ preglasha u /e/. Pojava se očituje u glagolskom pridjevu radnomu muškoga roda u jednini:

- /io/ > /ie/ s naknadnom interpolacijom /j/ unutar samoglasničke skupine: *bije, bãcije, gnjécije, gõnije, izgubije, křcije, křpije, põnije, mõlije, nãpravije, naũcije, nũdije, õdnije, õtkinije, õstarije, posãdije, pribřõije, põije, posũdije, pije, rãzbije, rãdije, slõžije, sidije, šije, šãlije (se), tije, vidije, vírije, vòzije, vrãtije, zãjmije, zĩnije, žívije*;

- /uo/ > /ue/ s naknadnom interpolacijom / ĭ / unutar samoglasničke skupine: *čūje*, *pròsūje*;

- /eo/ > /ee/ s naknadnom interpolacijom / ĭ / unutar samoglasničke skupine: *směje* ('smeo'), *zāpēje*.

U govoru je zabilježen i jedan primjer imeničke riječi s navedenom pojavom:

/io/ > /ie/ s naknadnom interpolacijom / ĭ / unutar samoglasničke skupine: *dīje* ('dio').

Dočetno /-l/ u kruševačkom govoru može prijeći i u /a/. Dvovokalna sekvencija /aa/ u pravilu se sažimlje na /a/. To se vidi:

- u glagolskom pridjevu radnomu muškoga roda u jednini:

/aa/ > /a/: *brâ*, *dâ*, *kòvâ*, *pròdâ*, *pòzvâ*, *rèkâ*, *òtišâ*, *pòšâ*, *ságnâ*, *ùmrâ*, *ùzimâ*, *ùžinâ*, *vèzâ*, *zàostâ*, *znâ*.

- u imeničkim riječima:

/aa/ > /a/: *kòtâ* ('kotao'), *pòsâ* ('posao').

Ispadanje fonema /l/ zabilježeno je u primjerima: *dèbē* ('debeo'), *sô* ('sol'), *stô*, ('stol'), *vàcô* ('facol').

Rotacizam u prezentskoj osnovi glagola 'moći', odnosno zamjena fonema /ž/ fonemom /r/ u međusamoglasničkom položaju u pojedinim riječima, zabilježena je i u kruševačkom govoru. Pojava se očituje u prezentskom obliku glagola 'moći: *mòrelmère*, *mòren* te u leksemu *mòrda* ('možda').

Protetsko /lj/ na početku riječi dolazi samo ponegdje: *jèdan*, *jòpē(t)* ('opet'). Prema tome ostaje: *èdno*, *òna*, *òko*.

U kruševačkom govoru zabilježena je i metateza protojezične, odnosno starojezične skupine */vʷs/ (> /vʷs/) > /sv/: *sàv*, *svàčeg*, *svàkē*, *svàki*, *svàko*, *svī*.

U ponekim primjerima javlja se i asimilacija distantnoga nepalatala ispred palatala u palatal (Miletić, 2008:115) što pokazuju primjeri: *Jóšíc* ('Josić'), *mèn' š činī* ('meni se čini'), *š njīn* ('s njim').

Zapadni dijalekt dijelom je štakavski, dijelom šćakavski (Lisac, 2003:29). Proučavajući govor Kruševa, koji prostorno pripada zapadnom dijalektu, zabilježen je uglavnom štakavski refleks, s nekoliko šćakavizama. Navode se primjeri prijelaza praslavenskih skupina */stj/, */skj/ u /št/: *bùnīšte*, *dvòrište*, *gùštēr*, *ógnjīšte*, *siromáština*, *štâp*.

Skupina /šć/ zabilježena je u pojedinim leksemima: *kóšćica* ('gležanj') i *kùkulēšće* ('vrsta kola').

U suglasničkom se sustavu kruševačkoga govora kao refleks praslavenskoga */dj/ i starojezičnoga /dʲj/ javlja fonem /ž/. To pokazuju primjeri: *īzmeđu*, *kràđa*, *mładàrija*, *mładī*, *od àndēlā*, *òpredīti*, *pòsūde*, *ròđeni*, *ròđāk*, *prèđa*, *sūde*, *tùdē*, *žèđ*. Riječ je o primjerima u kojima se izričito potvrđuje novoštokavsko. Praslavenska je skupina */čr/ sustavno prešla u /cr/ što se vidi u primjerima: *cīnom*, *crljēniti se*, *crljēnko*, *cīven* i *crljen*.

Skupine /št/, /šp/ i /št/ javljaju se u posuđenicama i to kao rezultat prijelaza:

- /st/ > /št/: *pášta*, *štâncati*.

- /sp/ > /šp/: *špânga*, *špìjati* ('krišom gledati'), *špârkēt* ('peć na drva'), *râšpa*, *špìca*, *špřēm* ('eksploziv').

- /sk/ > /šk/: *škâj* ('šljunak'), *škôla*, *škròpila*, *škûro*.

U kruševačkom je govoru fonem /ž/ ponegdje zamijenjen fonemom /z/. To se vidi u primjerima: *đēmper*, *đèzlica* ('posuda za kuhanje kave').

U ispitivanom se govoru ostvaruju i alternacije suglasnika u suglasničkim skupinama u početnoj i središnjoj zoni sloga. Zabilježene su promjene:

- ispadanje početnoga suglasnika u suglasničkoj skupini na početku riječi: okluziv - afrikata: *êēr* (> *kêer*), okluziv - okluziv: *đi* (> *gdje*), *tica* (> *ptica*), *kò* (> *tko*); okluziv - frikativ: *šènica* (> *pšenica*).

Što se tiče ostaraja pojedinih suglasničkih fonema, zvučnost se na kraju riječi uglavnom zadržava, ali se u nekim primjerima i gubi: *iz^s ūlja*, *kad^t ūna*, *kod^t ógnjîšta*, *krîž^s ôdnije*, *nârod^t óvdeka*, *nikog^k ôpređiti*, *od^t informâcija*, *ònog^k ândêlâ*, *sâd^t ôceš*.

4.2. Morfološke osobine kruševačkoga govora

Genitivni množinski nastavak /-ã/ za imenice svih triju rodova novoštokavska je posebnost.

Prema tome:

- genitiv množine imenica muškog i srednjega roda glasi: *bombónã*, *nòvãcã*, *jãnjãcã*, *kónjã*, *špârkêtã*, *kumpírã*, *ùštípãkã*, *kokûrûzã*, *kilòmetãrã*, *rukãvã*, *vratãrã*; *sèlã*.

- genitiv množine imenica ženskoga roda glasi: *kózã*, *bãčãvã*, *mòčvãrã*, *vũčijã*, *ovãcã*, *trîšãnjã*, *pètrovãcã*, *vòčãkã*, *krûšãkã*, *litãrã*, *smòkãvã*, *tikãvã*, *mûrãvã*.

Zanimljiva je konstrukcija prilog + imenica u genitivu množine: *kòlka pût* ('koliko puta'), *nikòlka pût* ('nekoliko puta'), *nikòlka dãn* ('nekoliko dana'), prema tome s /-Ø/ gramatičkim morfemom.

Deklinacija nije dosljedno novoštokavska što se vidi u množinskim padežima dativu, lokativu i instrumentalu imenica. Nastavci svih triju rodova izjednačili su se pa se govori o sinkretiziranim relacijskim morfemima:

- u ženskom rodu javlja se nastavak /-ami/: *grãbljicami*, *grãncicami*, *jãrami*, *s kãlcami* ('čarapama'), *s kûrdelami*, *kítami*, *kíticami*, *mésnicami*, *nâpravami*, *njívami*, *òvcami*, *poramènicami*, *šmřikami*, *škòlami*, *špàngami*, *zã smokvami*. - u muškom i srednjem rodu javlja se /-in/: *bãncin*, *Bilšãncin*, *kòlinin*, *na lédin*, *mlinin*, *Talijãnin*, *zúbín*.

Ovakav tip sinkretizma s gore navedenim relacijskim morfemima nije isključivo štokavska jezična značajka. On pokazuje izjednačavanje ovih triju padeža i to: u ženskome rodu morfemom I mn. stare deklinacije ženskoga roda, a u muškome i srednjemu rodu preklapanjem morfema iz I mn. muškoga i srednjega roda /i/ te /m/ iz D mn. glavne deklinacije.

U imenica muškog roda u I jd. zabilježeni su i oblici: *kóncon*, *mīšon*, *púton*, *strícon*, *svécon*.

Riječ je o gubljenju alomorfa /-en/ u pojedinim imenicama muškoga i srednjega roda u I jd. te o pojavi /-on/ i na mjestu gdje mu nije izvorno mjesto.

Kod množine imenica u kruševačkom govoru javlja se i duga i kratka množina.

Primjeri s dugom množinom su: *břkovi*, *gālebovi*, *òrlovi*, *pòdovi*, *svātovi*, *zětovi*.

Kratka množina zabilježena je u primjerima: *đūli*, *kríži*, *spúži*, *vòli*.

Osim toga, u govoru se u pojedinim slučajevima javljaju i dubletni oblici: *bàti/ bātovi*, *młini/mlinovi*.

Neke imenice imaju samo množinu (*pluralia tantum*): *brevènake* ('vrsta hlača'), *dřva* ('ogrjev'), *gāće*, *kòla* ('automobil'), *kòmaštre* ('lanci iznad ognjišta o kojima visi lonac'), *léđa*, *nāočāle*, *přsi*, *šòtogaće* ('muško donje rublje'), *vrāta*.

U kruševačkom govoru u stalnoj je upotrebi zamjenica 'što'/'šta' u značenju upitno-odnosne zamjenice za 'neživo'. Navode se neki primjeri:

Štā jā znān, nēmāš višē cūrā kā štā j bílo.

Štō j tēbi, jā se čūđīn štō tī gòvorīš!

A, vělju,³ štā jā znān, dōsad dōbro štō se tīče ōda.

Genitiv navedene zamjenice glasi *čēga*.

Neodređene su zamjenice: *nīšta* ('nešto'), *svāšta*.

Osobne zamjenice glase: *jā*, *tī*, *ōn*, *ōnalūna*, *ōnolūno*, *mī*, *vī*, *ōnilūni*, *ūne*.

Navodi se deklinacija jedne osobne zamjenice:

N *tī*, G *tēbe*, D i L *tēbi/ tēb*, A *tēbe*, I *tōbōn*.

Pojedini oblici zamjenice 'ja' glase: D i L *mēni/mèn*, I *sā mnōn/s mēnōn*.

D i L zamjenice 'on' glasi *njēmē*, o *njēmē*;

D i L zamjenice 'mi' glasi *nāmi*.

Od pokaznih zamjenica zabilježeni su sljedeći oblici: *ōnī/ūnī* ('onaj'), *ōnō/ūnō*, *ūnōj* ('onoj'), *tā*, *tōj*.

U komparaciji pridjeva interesantni su ostvaraji: *strašivijā*, *istòčnjā*, *zapàdnjā*, *visòčijī*.

Pridjevi 'malen' i 'slabašan' javljaju se u oblicima *mālešan* i *slabúšan*.

Glavni brojevi u kruševačkom govoru glase: *jēdan*, *dvā*, *trī*, *čētri*, *pēt*, *šēst*, *sēdan*, *ōsan*, *dēvet*, *dēset*.

³ Oblik *velju* stilski je obilježen zbog svoje arhaičnosti.

Konstrukcije su uz brojeve sljedeće: *čètri bràta, čètri sèstrē, dēsèt vrātārā, dvā bràta, dvī sèstrē, dvī kòze, dvōj-trōj čèljadi, dvōj dicē, dvōj jārādi, dēvet kónjā, trī sèstrē, trī al čètri kùljāvē, trī bràta, pēt-šēs mázgā, pò dvā, trī jājā, sēdan špàrkētā*.

Broj 'dvadeset' ima ostvaraje: *dváest, dvájst, dvácēt, dvádeset*.

Broj 'trideset' ima oblik: *trīest*.

Brojevne imenice izvode se najčešće s formantom /-er/: *čètvero, pètero, šēstero, dēvetero, dēsetero*. Formant /-or/ zabilježen je u obliku *sēdmoro*, uz *sēdmero*.

Kod brojevnih imenica izvedenih od brojeva 'dva' i 'tri' javlja se vokalna redukcija dočelnog samoglasnika: *dvōj*, ('dvoje'), *trōj* ('troje');

Zanimljiv je primjer rednog broja *nàjskaprvī* u značenju 'prvi'.

Pri analizi morfoloških značajki, navest će se samo pojedine posebnosti glagolskoga sustava kruševačkoga govora.

U 3. l. mn. prezenta javljaju se u kruševačkom govoru sljedeći oblici:⁴ *dádū, rēkū, smídū, ùčinū; jākajū* ('jašu'), *pròživljū, zòbljū; držē, rāde*.

Prezent glagola 'ići' (< *iti) glasi: *īdēn, īdēš, īdē, īdēmo, īdēte, īdū*.

Osim toga, infinitiv glagola 'jesti' glasi *īsti*, prezentski oblik 'pojedem' glasi *pojīden*, a imperativ 'pojedi' glasi *pōij*.

Kondicional prvi se u kruševačkom govoru javlja u sljedećim oblicima: *nē bi ùvati, rēkā bi, īšli bi*.

Infinitivi uglavnom nisu apokopirani. Navode se primjeri koji to potvrđuju: *bīti, brōjiti, kréniti, korácniti, mētniti, prikřòjiti, prikìniti, svàniti, zatégniti, zàtisniti*;

Javljaju se i apokopirani oblici: *čūt, čekāt, klēknit, objásnit, òstat, pohvālīt, svézat*.

Kruševački govor poznaje habitualnu konstrukciju *bi* (aorist pomoćnoga glagola 'biti') + imperativ (2. l. jd.). Navedeni složeni glagolski oblik ima funkciju evociranja prošlih radnji. Navodi se primjer:

Ōnda bi se mūzlo od kózā i ōnda se nàpravi šīr i ùkuvāj se prīsnac.

Aorist je rijedak, imperfekt nije zabilježen. Navode se primjeri aorista:

A jā njēga vākō pòkupī k sēbi, vākō se òkrēnu.

Kod glagola druge vrste⁵ formant /-nu/ prelazi u /-ni/ što pokazuju primjeri: *klēknit, kréniti, korácniti, mākñiti, mētniti, prikìniti, pòginila, pòginilo, svàniti, zatégniti, zàtisniti*.

⁴ I. Lukežić, pišući o razlikama alomorfa u 3. l.mn. prezenta, navodi tri alomorfa koja su se usustavila u starohrvatskom razdoblju: 1. /u/, /o/, /a/; 2. /ju/, /jo/, /ja/ s dočelnim korijenskim samoglasnikom ispred relacijskog morfema u cijeloj paradigmi; 2.a. /ju/, /jo/, /ja/ s tematskim samoglasnikom ispred relacijskoga morfema; 3./e/ (Lukežić 1998:144).

⁵ Kao kontinuantu tvorbenoga morfema */nq / u infinitivnim se osnovama javlja sekvencija /-nu/, a /-n/ u prezentskoj osnovi u standardnom jeziku (Barić i sur., 2005:256).

Od nepromjenjivih vrsta riječi spominju se neke posebnosti vezane za priloge.

Kruševački govor poznaje priloge mjesta poput: *dôvlen* ('do ovdje'), *ôdud* ('odavde'), *odâlen* ('odatle'), *ôzdâl* ('odozdo'), *ôklên* ('odakle'), *ôvdeka* ('ovdje'), *ôndeka* ('ondje'), *túte* ('tu'); priloge količine: *kòlkô* ('koliko '), *nikòlka* ('nekoliko '), *zêru* ('malo').

5. ZAKLJUČAK

Kao polazište za istraživanje poslužio je kruševački govor koji do sada nije u dijalektološkoj literaturi opisan ni na jednoj od razina. Rad sadrži prvi dijalektološki opis jednoga govora štokavskoga zapadnoga dijalekta na temelju u literaturi relevantnih dijalektoloških kriterija. Cilj rada bio je potvrditi pripadnost toga govora hijerarhijski višemu sustavu, štokavskomu i njegovu nižemu sustavu: zapadnom ikavskom dijalektu. Jezične značajke koje potvrđuju pripadnost ovoga govora hijerarhijski višemu sustavu, štokavskomu, jesu: fonološke: refleks praslavenskoga */dʲ/ i starojezičnoga /dǫj/, odnosno pojava fonema /ʒ/, gubljenje fonema /h/, četveroakcenatski sustav; morfološke: pojava gramatičkoga morfema /a/ u genitivu množine imenica svih triju rodova, nominativ upitno-odnosne zamjenice za značenje 'neživo' *štò lštà*, genitiv navedenih zamjenica *čèga*, neodređene zamjenice *nīšta* ('nešto'), *svāšta*.

Jezična značajka koja potvrđuje pripadnost ovoga govora nižemu štokavskomu sustavu, njegovu zapadnom dijalektu, jest ikavski refleks jata. Osim te fonološke značajke u govoru se nalazi i prijevoini lik (/a/ : /e/) u pojedinim riječima, nepostojanje fonema /f/, promjene dočetnoga /l/, prijelaz dočetnoga /m/ u /n/, pojava skupine /cr/ na mjestu praslavenske skupine */čr/, rotacizam, asimilacije suglasnika.

6. OGLED GOVORA

Mi smo išli tâmo u sèlo. Já, Kùzman, Stipān, Mèdūn pòkōjni, nās trī -čètri iđèmo tâmo. A òna iđè nà vodu. Vùčija na léđin. I kàd' ùna nās srītā, òna òkrēni glāvu kào da nas ne pòznajè nìkoga i òkrēni mīmo nās... Òna je tàkvā, òna se vèč zarùčujè za Pájū Cimēntu. A Pájū Cimēnta ùnda mòmak, bōgat, čāca mu i stríc u Amérci. Ponižāvā, tàko j i bílo, kàd nas svè znā da smo u škòlu zâjdno išli i òna nēmā... Nāmi rúku nìkom! S nāmi se ne pòzna! A mī dōšli nāzad tâmo ù Istru, u Pòdlabin, i sād mi komèntiramo nježin pòzdrav i kàko nas je potcijénla, i tàko: Ájmo joj pòslat pàket! Ájmo. A mī ti līpo na bünīšte ònuda rēdon, pa kò štò nāde. I ònda, u òni šàket, skūpije si, nāšā si, já nōsīm òvō, ùnī nōsī ùnō, ùnī ùnō... svāšta. E, ònda smo išli u dùčān kúpti jèdan ùnī od mermeládè kùtiju. Kùtiju u čen mermeláda. Nè vāž, kùtiju od kartóna. Òna j vākō vlikā. Dūgačka mòrda èdno triest centimetārā, vākō, i vlikō visòka. I mī tō līpo sklōnimo i slòžimo unútra. I izvāna pāpīr, čistī pāpīr i adrésu. K njōj. I pòšaljèmo Bāvu Jósća... ka i òdlèn ù Karīn, nà poštu. I òn prīdā nà poštu, i dóbno. I sād, bīje četvrtak (òvī su pòsle kázali tō, mī smo tâmo), bīje četvrtak, a òna dōbla pàket nà pošti. Òna i Pájū se nāšli u Obróvcu, bùdūci mūž i žèna, a ònda cūra i mòmak. I ùnī, ùnī pàket līpo (kò da nīje bīje dóbno zàpakōvan, kò da iđè za Amèrku) i ònī u kafānu... I zā stō,

sād cé òni se pohválit kàko je òna dōbīla pākēt i gòtovo. Mâjke t ĩssove, kād su òni otvórlī. A svāšta, svākō čūdo! Sâmo štō žīvog bíca nīje únūtra bílo! Kād su òni ūteklī iz kafānē!... óčeš, óčeš... Òni su se vēc ún̄da pōsli i ožēnli, a o pāketu se nē smī govórti... óčeš, óčeš... Tàko ti je òna dōbīla pākēt.

Gnjéčije māsline čòvku. I gnjéčije u ònīn šīnjāvcin dōvlen, u kâlcami gnjéčije. E, sād ga trībā plátti. Dōbro, kād ūveče pōšā cā, kâžē òn n̄jēmē: Kolikō san ti dúžan? A štō céš mi bīti dúžan, kâžē, jēdīno dāj da òvē šīnjāvce pòtopsin u ūlje. I da nōsīn kŭći. I tákō, òn mu dā šīnjāvce da pòtopī u ūlje i òn nōsī kŭći, kād kòd' kučē ocīdi, èdno dvī lītrē ūlja!

(Grga Anić, rođ. 1929.)

LITERATURA

Bačić, Stanko. 1995. *Franjevci u zadarskoj nadbiskupiji i ninskoj biskupiji*. Šibenik: Zadarska tiskara d.d. Zadar.

Barić, Eugenija i sur. 2005. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Brozović, Dalibor. 1976. "O suvremenoj zadarskoj miksoglotiji i o njezinim društveno--povijesnim i lingvističkim pretpostavkama". *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 14-16.

Dragičević, Milan. 1987. "O konsonantskom inventaru lovinačkih ikavaca". U P. Ivić (ur.). *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 30/1 (str. 179-189). Novi Sad: Matica srpska.

Finka, Božidar. 1977. "Štokavski ikavski govori u Gorskom kotaru". U P. Ivić (ur.). *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 20/2 (str. 167-197). Novi Sad: Matica srpska.

Finka, Božidar. 1985. "Glasovni i naglasni odnos u (srpskim) štokavskim ijekavskim govorima na području između Kupe i Velebita i u hrvatskom književnom jeziku". U B. Finka i M. Moguš (ur.). *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7/1 (str. 99-110). Zagreb: HAZU.

Goldstein, Ivo. 2008. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Europapress holding.

Ivić, Pavle. 1988. "Štokavsko narečje". U D. Brozović i P. Ivić (ur.). *Jezik srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (str. 56-80). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".

Lisac, Josip. 1998. "Jezično stanje zadarskog područja". *Radovi Zavoda za slavenski filologiju*, 32, 99-105.

Lisac, Josip. 1999. *Hrvatski govori, filolozi, pisci*. Zagreb: Matica hrvatska.

Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

- L i s a c, Josip. 2004. *Zadarsko područje u povijesti hrvatskoga jezika i u povijesti hrvatske književnosti. Faust Vrančić i drugi* (str. 71-78). Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić".
- L u k e ž i ć, Iva. 1998. *Govori Klane i Studene*, 1, Crikvenica: Libellus.
- L u k e ž i ć, Iva. 1999. "Razvoj i uspostava hrvatskoga jezika u starijim razdobljima". *Fluminensia*, 1-2, 117-130.
- M a m i ć, Mile. 1996. "Govor sela Lišana Ostrovačkih". *Zadarska smotra*, 45, 4/6, 41-47.
- M a r i n o v i ć, Marinko; Marijan Mitrović. 1998. *Bukovicom i Ravnim kotarom*. Varaždin: Varteks tiskara.
- M e n a c - M i h a l i ć, Mira. 2008. O nekim karakteristikama novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj. U B. Finka, M. Moguš (ur.). *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 14 (str. 33-48). HAZU: Zagreb.
- M i l e t i ć, Josip. 2008. "Fonološke i osnovne morfološke značajke govora Ražanca". *Čakavska rič*, 36, 1-2, 113-118.
- M o g u š, Milan. 1971. *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- M o g u š, Milan. 1977. *Čakavsko narječje*. Fonologija. Zagreb: Školska knjiga.
- N o v a k, Grga. 2004. *Prošlost Dalmacije 1, 2*, Split: Marjan tisak.
- P a v i č i ć, Stjepan. 1962. *Seobe i naselja u Lici*. U B. Gušić (ur.) *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 41 (str. 283-310). Zagreb: JAZU.
- T o m e l i ć Ć u r l i n, Marijana. 2008. *Fonologija i morfologija govora središnjeg područja poluotoka Pelješca*, doktorska disertacija.
- V r a n i ć, Silvana. 2002. *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu. 1. Fonologija*. Rijeka: Matica hrvatska Novalja.

PHONOLOGICAL AND MORPHONOLOGICAL DESCRIPTION ON THE SPEECH OF KRUŠEVO

The speech of Kruševo, a small town near Zadar, is analysed in this paper. Specific phonological and morphological linguistic characteristics are explained. The analysis showed that the speech of Kruševo can be classified as a western, new štokavian and ikavian dialect. The analysis was based on the recording of Kruševo speech in April and August 2009.

KEY WORDS: *Kruševo, štokavian ikavian dialect, phonology, morphology.*